

ki, mint a behelyettesített szöveg? Félretételük csaldóást kelt az irodalmat szerető olvasók táborában is némi bizalmatlanságot is az irodalom hagyománya iránt: ami jó volt eddig, miért vált selejté, s miért csak hosszú évtizedek után az állítólagos jobb fogalmazás előkerülése után? Töprengedni lehet továbbá Voinovich következetlenségén is. A *Családi kört* ő már előbb is, 1924-ben és 1932-ben sajtó alá rendezte és pedig a régi szöveggel. Ha 1951-ben a cserét modu proprió hajtotta végre, eljárása valóban következetlen. Valószínűbb azonban, hogy a maga felfogását megőrizve, csak az akadémiai szabályzatra való tekintettel *cenzurázta* ki a hagyományos, klasszikus sorokat. Meg vagyok győződve, hogy egy akár szűk, akár tágkeretű véleménykutatás is az eddigi szöveg mellett döntene.

Végső, de nem éppen utolsó érvem a hagyományos szöveg végleges volta mellett kapcsolatos az előljáróban elmondott esettel, a költemény idegen nyelvű fordításaival. Még a román Arany-kötet olvasói közül is számosan, azok az idősebbek ti., akik magyar középiskolát végeztek, meglepetéssel eszmélnek rá, hogy ők annak idején más szöveget ismertek és tanultak meg. Eleve nebbet, szemléletesebbet, mint amit a Damurescu fordítás mond. Aztán van a *Családi kör*-nek több német fordítása, megjelent angol, francia, olasz, szlovák és szerb nyelven is — a hagyományos szöveggel. Nyilvánvaló, hogy újabb fordítók is fognak jelentkezni, akinek *ez* dolga, önként értendőik, a megelőző fordítások áttanulmányozása, s akik a maguk munkáját végezve a kérdéses hat sornál meghökkennek, hogy hát hova tűnt el az idősb fiú és apja melyik szöveg a helyes és végleges!

Arany akarata s minden felhozható szempont szerint: a régi, a százesztendőös.

ECKHARDT SÁNDOR

BOCSKAI ÉS RIMAY

Kiadásomban összeállítottam azokat a verseket és leveleket, melyeket Rimay János a német zsoldos vezérek kegyetlenségei és a magyar szabadságjogok visszaszerzése miatt felkelő Bocskai István ügye mellett írt. Legtöbbjük alatt neve is szerepel, de mint Bocskai ajtónállója, Bocskai titkárként használja fel és vele iratja leveleit. Így tudjuk megállapítani, hogy legtöbbjük Kassán kelt (kiadásomban a 8.—11. és a 13. sz. levél), egy Sárospatakon (14. sz.), egy Korponán (15. sz.). Egyiken sem olvassuk Rimay nevét, de mindegyiknek írása elárulja a szerzőt, s a fejedelem aláírását leszámítva a levél az ő keze és gondolom, az ő esze műve.

Fel kell tennünk ezek után a kérdést, mit kezdjünk *Bocskai István leveleskönyvével*, melyet Thaly Kálmán a *Magyar Történelmi Tár* XIX. kötetében (II. folyam VII. k.) adott ki? Ez az elől-hátul csonka 12 levélnyi ivrét kötet Thaly szerint a Kassáról, illetve Ungvár—Munkácsról a Rákóczi—Bercsényi féle iratok közül került az Országos Levéltárba, de ma már csak a Thaly-féle kiadásból ismerjük. Eredetijét nem tudtam felkutatni, 1874 óta valahová elvetődött, mint annyi minden, ami Thaly kezén ment keresztül.

Így tehát az írás alapján nem áll módunkban megállapítani, mi része lehetett Rimaynak a leveleskönyv leveleinek megírásánál. Thaly csak annyit mond, hogy a kézirat „igen sűrűen s kétféle kézzel” van írva.” Írása másként rendes, sőt szép folyóírás, de számos — gyakran mérész — rövidítésekkel, kivált a latin szavakat illetőleg.” (63. l.)

Thaly írásjellemzése nem mondana ellent Rimay írásának, aki itt alighanem Kátai Mihály kancellárral együtt írta össze a fejedelem leveleit: ez magyarázná a „kétféle kezét”: a sűrű és szép írás éppen Rimay leveleit jellemzi.

Más nehézséget okoz a fizikai lehetőség kérdése. Rimay Thurzó Györgyhez 1605 június 12-én írt levelében írja: „*Két hónapja még nincs*, hogy én ő felsége mellé jöttem, de azoltától fogván bizony sok emlékezetem volt ő felsége előtt Ngrórl. . .” (ÖM. 237), minek folytán április 12 előtt még nem lehetett a fejedelem írókeze.

Márpedig a leveleskönyv első tizennyolc darabja valamennyi 1605 első két hónapjában kelt és csak a 19. sz. -tól kezdve vannak április 13. után keltező. A 19.—22. darab Szerencs várában kelt a 23.—27. sz. Kassáról, ahonnan Rimay is legtöbb levelét írta a fejedelem aláírásával, a 28. és 29. végén a keltezés helye hiányzik. A 27. és 28. sz. április 29-én kelt.

Valószínű tehát, hogy a 23.—29. sz. levelek Rimay kezétől származnak.

Ha most a stílus kérdését is felvetjük, e levelek közül különösen kitűnik a 24. sz., ahol a fejedelem egy meg nem nevezett városnak ír figyelmeztető levelet, hogy miután most

már Szerencsen megvolt az országgyűlés döntése, a város ne habozzék hozzá csatlakozni, mint eddig tette, mert pórul jár. A levél nagylélegzetű körmondatolása és a történeti példázatok felelevenítése inkább Rimayra mint Bocskaira vall, aki képtelen lett volna a levél megírására. Talán nem lesz fölösleges, ha az egész levelet idézzük (108. l.):

Stephanus Dei gratia Hungariae, Transsylvaniaeque princeps, et Siculorum Comes etc. Generosi, Egregii, Prudentes ac Circumspecti, sincere nobis dilecti!

Salutem et gratiam nostram. Országos-gyűlésiben melyet Szerencsre ad 17. diem Aprilis convocáltattunk vala, az minemő végzéseek lött ő kegyelmeknek, mind az uraknak, vármegyéknek és szabad városoknak: tetszett ő kegyelmeknek unanimes consensu, hogy bizonyos és böcsülletes atyjokfia és — commissarius által kegyelmeknek értésére adnák, és az közönséges jóra, a mint illik, szeretettel intenék. Bocsatották azért kegyelmek közben Lónyai István és Imreffy János uramékok, kiktől minden akaratjokról bőségesen irtak s izentek is tū (?) kegyelmeknek; melyekről hogy mi írjunk vagy izenjük kegyelmeknek, sőt hogy ennyiszor való sok szép intésünk után, kiknek semmi foganatját nem láthatók, mégis édesgető intéő beszéddel írának kegyelmeknek: ugyan illendő dolognak sem tartanók, ha édes hazánkhoz és annak keservesen megromlott állapotjához való indulatunk meg nem győzne bennünket, kikhez ennyi ideig való engedetlenségekért, nemzetünkhez és hozzánk kemény-nyakú idegenségekért, az intéő beszéd helyén méltán fegyverrel nyúlhatnánk. De tudván azt, hogy jobb mindenkor az kegyességnek és az engedelmes tőrésnek excessusában peccálni, hogynem mint az kegyetlenségnek hirtelenségével élni: hogy mi is mind Isten s mind az emberek előtt, sőt az magatok lelkiismeretivel is elég magunk-menteknek találtassunk, hogy mind felettebb sokáig való várakodással is, mind szép intéő beszédinkkel való protestatioinkkal untattuk, kértük és intettük kegyelmeket, s mégis nem fogadtatok; — viszontag kegyelmek is, ha ugyan ezen keménységben akar előmennni, mind Isten s mind emberek előtt, sőt az magatok lelkiismeretivel is maga-menthetetlenek legyetek: most is akarók legutólszor is kegyelmeket szeretettel inteni csak két szóval, hogy ha az magatok jóvát, életét és megmaradását kívánjátok: az mi hűségünkötől és ettől az közönséges szabadságnak megkeresésére való indulatunktól való idegenséget tovább ne mutassa, mert az sokáig való várakozással féltő, hogy sokáig el nem felejthető romlása ne következék kegyelmeknek. Példa lehet efféle dologban, mint járt-régen Gába városa, és Dávid király mit cselekedett Mann városával, és Coriolanus Rómával; mert hazáját is, vagy abban való kedves városit, csak ez közönséges jónak vagy előmenetelnek, vagy megmaradásának határáig szánthatja az ember. Mely, hogy kegyelmeket is meg ne essék: intjük kegyelmeket illendő szeretettel és böcsüllettel látván és szavoknak mindenben hitelt adván, mutassa hozzánk és az közönséges magyar nemzetnek jóvához minden engedelmességgel való jóakarattját, azt is tekintvén, kit az commissarius uraimtól bizonyosson megérthet kegyelmek, hogy az ellenség ellen az szent Isten, véghetetlen kegyelmességéből, remenségünk felett való szép progressusokat engedett, és naponként most is enged, ki kegyelmeknek nem kicsin bátorságára lehet; annak felette, mely bizonyosson és örökös frigykötéssel erős gyamolokot mutatott ő szent Felsége az mi állapotunkhoz, az hatalmas és győzhetetlen török és tatár császárokat, kiknek győzhetetlen hadai immár minden órában talpon állnak mellettünk. Azért kegyelmek az maga javáért és megmaradásaért gondolkodván serio az dologról, kívánjuk, hogy egyállatjában (!) resolválja haladék nélkül mindjárt magát fellőle; mert az várakozást eddigis minthogy sokalljuk, ha mi gondviselésre indultunk ennekutána kegyelmek felől: immár magunk menteknek tartjuk mindenből magunkat, és úgy magatok lesztek minden kárvallástoknak és romlásatoknak okai. Bene valeant. Datum ex libera civitate nostra Kassoviensi, die 25 mensis Aprilis, Anno Domini 1605.

Ugyanannak a humanistának a hangját véljük megtalálni ebben a levélben, akit a Balassi-kiadás előszavában olvasunk, ahol Themistocles, Xerxes, a szalamiszi ütközet, Fabricius és Pyrrhus esetét hozza fel például Rimay (ÖM. 47), hogy a vétkes és érdemek egyensúlyáról elmélkedjék, mint itt a levélben Coriolanust és a bibliai példákat, hogy a haza érdekében elsőbbséget hangsúlyozza. Nem is lehet ez másként Justus Lipsius lelkes hívenél és levelezőjénél és a bűzgő protestánsbiblia—olvasónál. Rimayra vallanak a hármas osztású körmondatok is, és az -ot tárgyrag is; Thaly csak két ízben veti el az átírást, a többi esetben megvan a palócos hangkötés.

A többi levélben nem igen leljük meg Rimay keze nyomát, bár lehet, mint a már közölt levelekben, hogy Bocskai neki diktálta, hogy körülbelül mit írjon; hiszen tud ő egyszerű nyelven is fogalmazni, mint ezt az I. Rákóczi Györgyhöz írt levelének a végén határozottan meg is mondja.

Az ismeretlen városhoz írt levélben is, mint másutt, Bocskai láthatólag propagandistájának használja Rimayt: az a benyomásunk, hogy éppen ekkor, a kassai bevonulás után, volt szüksége arra, hogy a lengyel földre kiküldött Kátai Mihály mellé megfogadja a maga korában nagybíró Rimayt, a maga idején a legjobbnak tekintett író, hogy az egyes urakhoz

és városokhoz általa üzenjen, méltó formában, az udvari retorika minden eszközét felhasználva.¹ Rimay meggyőződésből állt Bocskai mellé: erről versei is tanúskodnak, sőt erre vitte a meseterétől, Balassi Bálinttól örökölt hagyományis, aki már az epicedium és az utolsó levelek tanúsága szerint is rájött arra, amit a magyar urak már régóta felpanaszoltak: a bécsi udvar és haditanács nem bízott a magyarokban és a jelentősebb várakba csak német parancsnokokat neveztek ki, úgyhogy a magyar idegen lett saját hazájában. Belgiojoso, Básta és az ellenreformáció versenyt pusztította a magyart a törökkel s Bocskai felkelése a hithű protestáns és magyar Rimay eszméivel egybeesvén, a képzett magyar humanista készséggel állította képzettségét a fejedelem szolgálatába.

Ez a nem egészen két esztendő (1605 április—1606 december) tehát különös politikai jelentőséget ad Rimay munkásságának. Gyökerei Báthory István barátjáig, Balassi Bálintig nyúlnak vissza és éles fénnel világitanak be a nagy költő Balassi politikai gondolkodásába is.

BORZSÁK ISTVÁN

„ADRIAI TENGERNEK SYRENAIA“

Zrínyi 1651. évi kötetének jelentőségét legutóbb Klaniczay Tibor méltatta körültekintő alapaossággal.² Fejtegetéseihez Marót Károly az antik irodalom- és vallástörténet szemzőgéből nézve fűzött továbbvezető megjegyzéseket.³ Célunk itt nem az, hogy kettejük megállapításait és utalásait elismételjük; néhány nem említett — főleg ikonográfiai — vonatkozás feszegetésével inkább a nagyjából eddig is nyilvántartott felismeréseket szeretnők elmélyíteni.

„Adriai tengernek Syrenaia groff Zrini Miklós”: mai olvasó számára valóban meglehetősen különös cím, amelyen filológusaink nem ok nélkül törték annyit a fejüket.⁴ Magában véve még bajosabban lehetne értelmezni, mint úgy, amint a kötet címképének ábrázolásán, a páncélos, sisakforgós vitéz irányította hajó vitorlájára írva olvassuk. Marót Károly kettőspontot tenne a felirat két tagja közé, és úgy véli, hogy „a szerzőnek ilyen korszerűen stílusos megjelölése alá akár ő, akár a nyomda a meg nem adott cím helyett, vagy összefoglaló címnek a költő ismert jelmondatát libegtette oda: Sors bona nihil aliud.” (NB: a latin mondat sincs írásjellel tagolva, viszont a könyv tulajdonképpeni címlapján, a szóbarfó szöveg közepén vessző, a végén pedig pont van: „Adriai tengernek Syrenaia, groff Zrini Miklós.”) Hogy a „sors bona, nihil aliud” cím helyett, vagy összefoglaló címként libeg-e az árbocfa köré tekeredő szalagon, inkább ne firtassuk; alkalmasint csak jelmondatnak volt szánva, amely nyilván összefügg a fölötté feltüntetett szerző személyével, de a kötet tartalmával már kevésbé. Tényként fogadjhatjuk el, hogy nyelvíleg az „Adriai tengernek Syrenaia” a kisebb betűkkel írott szerzőnév előrevetett értelmezője, a kötetcímet pedig nem az itt is meglibegtetett latin jelmondat, inkább az egész ábrázolás mondanivalója helyettesíti. (A „cím” a tulajdonképpeni címlapról is hiányzik: a szerző névmegjelölésén kívül alul mindössze az impreszum szövege olvasható: „Nyomtatta Béchben... Kosmerovi Máté Czászár ő Felsőge könyvnyomtatója. Anno M.DC.LI.”)

Az ábrázolásnak Klaniczay is jelképes fontosságot tulajdonít: a célja felé tántoríthatatlanul előretörő ember szimbolusát látja a rajzban.⁴ A viharos tengeren haladó hajó a kötetben olvasható eposz megírásának nehézségeire utal, mint ahogy a költő a XIV. ének elején (3. v.) is ugyanebből a képzetkörből vett hasonlaltal érzékelteti feladatának megoldását:

Már én mágnesküvem portushoz hoz engem,
Szerencsésen jöttem által ez tengeren.

Ugyanezt a képet használta Zrínyi előzőleg, a IX. ének elején is:

... Kis készüléttel indultam Tengeren-túl,
Kis elme ez, ki ír nagy Atyám dolgáru.

¹ Itt említem meg, hogy kiadásom elkészítése idején elkerülte figyelmemet Lukinich Imre közlése: Rimay János. *Életéhez. Egyet. Phil. Közl.* 1904. 518. Itt éppen Bocskai megbízásából Kóvárról ír Rimay Perneszy Erzsébethez, Késérő János özvegyéhez 1606 „bőjt főszerdáján” bizonyos anyagi ügyekben. Rimayról ez a levél lényegesen újabbat nem árul el.

² Zrínyi Miklós. Bp. 1954. 240. skk. 1.

³ Adriai tengernek Syrenaia groff Zrini Miklós. *Irk.* 1956. 475. skk.

⁴ Vö. Király György: Zrínyi és a renaissance. *Nyugat* 1920. 551.

⁵ Id. m. 240.